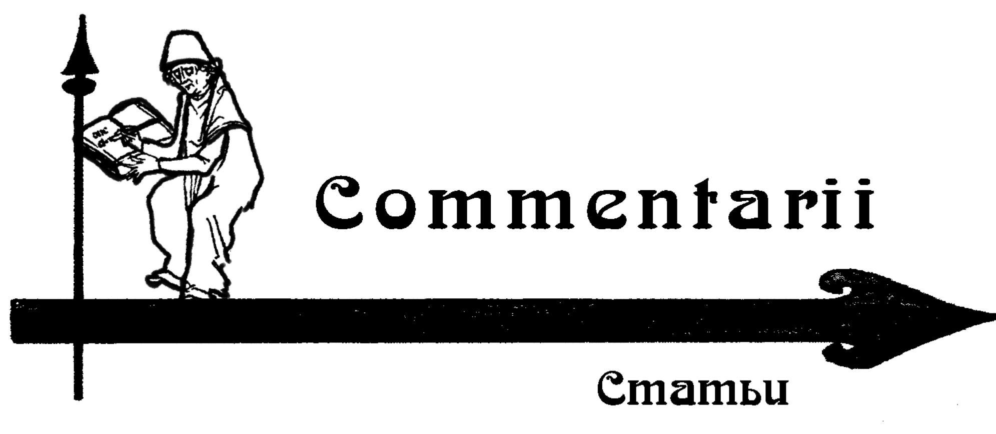

К 70-ЛЕТИЮ НАПАДЕНИЯ ГЕРМАНИИ НА ПОЛЬШУ
И НАЧАЛА ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ (1939–2009)

G. Hryciuk

POLITYKA RADZIECKA WOBEC POLAKÓW W LATACH 1939–1941

Wśród wydarzeń, które w sposób szczególny zapisały się w stosunkach polsko-radzieckich, a w potocznym ujęciu oraz odbiorze społecznym i polsko-rosyjskich, na jedno z czołowych miejsc wysuwa się okupacja radziecka wschodnich obszarów II Rzeczypospolitej w latach 1939–1941. Temat ten stanowiący w oficjalnej historiografii Polski Ludowej i Związku Radzieckiego tabu, wraz ze zmianą klimatu politycznego, częściowym otwarciem archiwów poradzieckich podjęty został przez wielu historyków polskich, białoruskich, ukraińskich i rosyjskich. Dała się jednak zauważyć pewna, częściowo zrozumiała, asymetria w badaniach i publikacjach badaczy polskich

i rosyjskich. O ile dla strony polskiej polityka radziecka wobec ludności polskiej na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej urasta do jednego z zasadniczych (obok znacznie już wcześniej podejmowanych prób charakterystyki okupacyjnej polityki III Rzeszy) tematów badawczych, o tyle dla historyków rosyjskich stanowi ważny, ale jeden z wielu problemów – obok np. zagadnienia stosunków ZSRR z Finlandią, Rumunią i państwami bałtyckimi, czy kwestii przygotowań Związku Radzieckiego do wojny z Niemcami hitlerowskimi.

Dzięki stosunkowo szerokiemu dostępowi do materiałów archiwalnych od końca lat. 80 XX w. wydatnie powiększyła się baza źródłowa badań, czego następstwem była rewizja dotychczasowych ustaleń historiograficznych, wyraźne wzbogacenie podstawy faktograficznej, podjęcie ważnych wątków badawczych, postawienie wielu nowych hipotez i pytań. Dotychczasowe doświadczenia pozwalają żywić nadzieję, że odpowiedź na część z nich kryć się może w nieudostępnianych nadal, albo wybiórczo materialach Archiwum Prezydenta Federacji Rosyjskiej, FSB oraz zasobach archiwum Ministerstwa Obrony Federacji Rosyjskiej.

Tam być może szukać należy źródeł, które — być może — pozwolą na: 1) potwierdzenie — stawianych na razie jako pytania — znanych raczej od strony metod kwestii bieżącej polityki i perspektywicznych planów kierownictwa radzieckiego w sprawach polskich; 2) uzyskanie pełniejszej wiedzy na temat uwarunkowań, genezy decyzji władz radzieckich.

Właśnie do wdzięcznego pola hipotez, jeśli nie domysłów i spekulacji należą, jak dotychczas, próby ustalenia przesłanek oraz istotnych elementów składowych zamierzeń Stalina w sprawie polskiej w sierpniu i pierwszych tygodniach września 1939 r.

Abstrahując już od fundamentalnych kwestii stawianych przez historiografię, nie tylko rosyjską, czy działania zaplanowane i podjęte w 1939 r. stanowiły element wzmacniania bezpieczeństwa ZSRR, a na ile realizację planów przeniesienia rewolucji socjalistycznej na kolejne obszary Europy, mogą pojawiać się pytania na ile — modyfikujący w stosunku do założeń ogólnych — zamierzenia kierownictwa radzieckiego miały wpływ (o ile miały):

√ sposób postrzegania, ewentualne uprzedzenia w stosunku do Polski i Polaków datujące się co najmniej od 1920 r., także te o charakterze etnicznym, wzmagane antybolszewizmem (antyradzieckością), a nawet antyrosyjskością części elit i społeczeństwa polskiego;

√ nieufność pogłębiona w latach 20. i 30., kiedy Polska traktowana była jako wróg – zapora przed komunizmem a zarazem przyczółek „światowego imperializmu" do agresji przeciwko ZSRR;

√ powiązana z tymi czynnikami polityka narodowościowa władz radzieckich, zmierzająca do usuwania, niwelowania wszelkich odrębności — wyjątkowo represyjna wobec ludności polskiej — której rezultatem była likwidacja wszystkich elementów autonomii narodowościowej i kulturalnej w 1938 i 1939 r. (poza utrzymaniem pisma „Głos Radziecki" pozbawionego jednak już — poza językiem publikacji — jakichkolwiek elementów specyfiki polskiej)[1].

W krótkim czasie — między końcem sierpnia i połową września 1939 r. — zostały wypracowane podstawowe założenia polityki radzieckiej wobec mieszkańców okupowanych ziem Polski.

[1] *Яжборовская И. С., Яблоков А. Ю., Парсаданова В. С.* Катынский синдром в советско-польских и российско-польских отношениях. М., 2001. С. 21–23, 28–32; *Сенявская Е. С.* Противники России в войнах XX века. Эволюция образа врага в сознании армии и общества. М., 2006. С. 212–213; *Голубев А. В.* «Если мир обрушится на нашу Республику...»: Советское общество и внешняя угроза в 1920–1940-е гг. М., 2008. С. 111–114; 155–157; *Kutiawin W.* Polska i Polacy w historiografii rosyjskiej // Katalog wzajemnych uprzedzeń Polaków i Rosjan / Red. A. de Lazari. Warszawa, 2006. S. 432–433; *Петров Н. В., Рогинский А. Б.* Польская операция НКВД 1937–1938 гг. // Репрессии против поляков и польских граждан. М., 1997. С. 22–43; *Stroński H.* Represje stalinizmu wobec ludności polskiej na Ukrainie w latach 1929–1939. Warszawa, 1998. S. 209–242. Zob. też: *Iwanow M.* Pierwszy naród ukarany. Polacy w Związku Radzieckim 1921–1939. Warszawa; Wrocław, 1991. S. 357–378.

Ze względu na sposób podziału terenów II Rzeczypospolitej w scenariuszach tych znaczącą rolę przewidywano dla Polaków. O ile w przypadku Białorusinów i Ukraińców wykorzystać mozna było hasło zjednoczenia ziem ukraińskich i białoruskich w istniejących juz republikach związkowych, o tyle w przypadku Polaków w grę wchodziło powołanie miniaturowej polskiej republiki radzieckiej[2], rozwiązanie podobne do wariantu zastosowanego w 1940 r. wobec Finlandii i — w jakiejś mierze — Rumunii. Zapewne tez wtedy podjęte zostały decyzje dotyczące „etapowania" „rewolucji z zewnątrz", stopniowych, nie prowokujących do stawiania powazniejszego oporu przekształceń politycznych, ekonomicznych i społecznych na anektowanych obszarach. Świadectwem przygotowań w sprawie polskiej były, poza dyrektywami skierowanymi do organów politycznych Armii Czerwonej, poczynania propagandowe w postaci tysięcy ulotek po polsku skierowanych do ludności i zołnierzy polskich odwolujących się do retoryki klasowej oraz decyzja o wydawaniu pisma w języku polskim „Słowo Zołnierza", którego zespół redakcyjny skompletowano ze współpracowników kijowskiego „Głosu Radzieckiego"[3]. Casus „Słowa Zołnierza" wskazywał jednak na wszystkie ograniczenia i trudności związane z tym elementem stalinowskiego planu. Mimo iz to, jak się wydaje, Front Ukraiński i jego aparat polityczny był przeznaczony do działań mających na celu podniesienie inicjatywy stworzenia „Polskiej Republiki Rad", to jednak haniebna polszczyzna artykułów gazety frontowej pokazywała jak nikły po „operacji polskiej" jest zasób kadrowy juz nawet nie polskich, co choćby władających poprawnie językiem polskim, zaufanych bolszewików. Dodatkową trudność stanowić mogły obawy przed uzupełnianiem tworzonego aparatu radzieckiego miejscowymi komunistami polskimi, skompromitowanymi swoją przynaleznością do rozwiązanej KPP. Takze działania podjęte od pierwszej chwili przez specjalne grupy operacyjne NKWD, mające na celu likwidację struktur i ludzi dotychczasowego aparatu państwowego w pierwszym rzędzie skierowane były przeciwko osobom narodowości polskiej, co nadawało tym posunięciom rewolucyjno-klasowym posmak represji na tle etnicznym.

Te problemy w powiązaniu z obawami przed możliwością pogorszenia stosunków radziecko-niemieckich na tle wygrywania przeciwko sobie kwestii polskiej udało się usunąć dzięki układowi ZSRR i III Rzeszy z 28 września 1939 r. Zmiany pierwotnego planu podziału ziem polskich spowodowały, że większość terenów, które włączono do ZSRR, były obszarami na których ludność polska stanowiła — niekiedy bardzo znaczącą — ale najczęściej jedynie mniejszość narodową. Mała stosunkowo liczebność Polaków przekładała się też na mniejszą potencjalną siłę ich oporu, degradacja dotychczasowej dominującej pozycji społeczności polskiej mogła być także elementem polityki pozyskiwania ludności białoruskiej, ukraińskiej oraz żydowskiej. Zaostrzenie kursu wobec Polaków, oprócz zerwania z kokietowaniem ludności polskiej, związane było, jak się wydaje, także z przejściem do kolejnej fazy działań sowietyzacyjnych. Dowodem na zmianę podejścia wobec ludności polskiej mogła być np. rezygnacja z zapowiadanej jeszcze w końcu września 1939 r. decyzji uruchomienia dwu uniwersytetów we Lwowie — obok ukraińskiego — polskiego (lub w postaci uniwersytetu uczelni ukraińsko-polskiej)[4]. Tak samo jak przejawem cynicznej gry

[2] *Gnatowski M.* W radzieckich okowach (1939–1941). Studium o agresji 17 września 1939 r. i radzieckiej polityce w regionie łomżyńskim w latach 1939–1941. Łomża, 1997. S. 17–19; Okupacja sowiecka (1939–1941) w świetle tajnych dokumentów. Obywatele polscy na kresach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej pod okupacja sowiecką w latach 1939–1941. Wybór źródeł / Pod red. T. Strzembosza. Warszawa, 1996. S. 49.

[3] *Gogol B.* „Czerwony Sztandar". Rzecz o sowietyzacji ziem Małopolski Wschodniej. Wrzesień 1939 — czerwiec 1941. Gdańsk, 2000. S. 17–19.

[4] Dziennik prof. Eugeniusza Rybki. Nie był wydany. Rękopis; bez paginacji. Z. XXV. Zapis z 28. IX. 1939; *Redzik A.* Wydział Prawa Uniwersytetu Lwowskiego w latach 1939–1946. Lublin, 2006. S. 112–115; *Draus J.* Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie 1918–1946. Portret kresowej uczelni. Kraków, 2007. S. 75–76.

bolszewików, złych informacji propagandystów czy lapsusem Oleksandra Kornijczuka może być świadectwem pierwotnych planów radzieckich.

Końcem swoistego „miodowego miesiąca" wobec społeczności polskiej, dostrzeżonym przez komunistów i sympatyków nowych władz kresem złudzeń i nadziei na odegranie jakiejś poważniejszej roli w procesie sowietyzacji, był listopad i grudzień 1939 r. Apogeum antypolskiego kursu przypadło na pierwsze wiosenne miesiące 1940 r. Przejawem jego były:

√ Masowy terror, formalnie skierowany przeciwko określonym kategoriom wrogów politycznych i społecznych, ale — jak w przypadku deportacji „polskich osadników" — mający znamiona prześladowań na tle narodowościowym. Wrażenie i przekonanie to potęgował fakt, że najsilniejsze represje i pierwsze uderzenia przeciwko podziemiu antyradzieckiemu skierowane zostały przeciwko strukturom polskiej konspiracji. Najbardziej tragicznym przejawem terroru był mord około 21 tys. obywateli polskich — oficerów zawodowych i rezerwy, policjantów oraz więźniów politycznych, w zdecydowanej większości Polaków, w kwietniu 1940 r. To posunięcie, jak się wydaje, świadczyć może o wyjątkowo chyba bezalternatywnym kursie ówczesnej polityki radzieckiej wobec społeczności polskiej;

√ czystki w aparacie administracyjnym oraz instytucjach łączności (poczta, kolej), a także w szkolnictwie mające otwarcie znamiona antypolskie;

√ kurs ukrainizacyjny, białorutenizacyjny, po części rusyfikacyjny i działania o charakterze depolonizacyjnym w zakresie kultury, oświaty (likwidacja większości szkół polskich, decyzja o wprowadzeniu ukraińskiego bądź rosyjskiego języka wykładowego w miejsce polskiego w uczelniach wyższych Lwowa), a także szeroko pojmowanej propagandy — zmniejszenie nakładu pism radzieckich po polsku, zmiana języka części prasy wydawanej na Białostocczyźnie z polskiego na rosyjski[5].

Radykalna zmiana układu sił w Europie spowodowana druzgocącą klęską Francji w czerwcu 1940 r., a co za tym idzie coraz bliższa i nieuchronna perspektywa starcia z Niemcami, skłonić mogła Stalina do rewizji polityki w sprawie polskiej. W nadchodzącej wojnie Stalin nie zamierzał zapewne rezygnować z rozegrania karty polskiej. Ostatecznie, jak przewidywano w planach militarnych ZSRR, to właśnie tereny centralnej Polski miałyby być głównym obszarem walk, a wschodnia Polska bezpośrednim zapleczem frontu[6]. Wśród motywów, które stały u podłoża tej decyzji, nie można też wykluczyć uwzględniania koncepcji długofalowych — ukształtowania nowego ładu w Europie po zwycięskiej (jak zakładano) wojnie z III Rzeszą.

Sygnałem rewizji kursu i proklamacją zmiany podejścia wobec ludności polskiej był telegram Stalina skierowany do sekretarza obkomu lwowskiego Hryszczuka (z kopią do Chruszczowa oraz Burmistenki) z 3 lipca 1940 r.. Został on wysłany 4 dni po spotkaniu Wandy Wasilewskiej ze Stalinem, które mogło mieć pewien wpływ na treść i kształt listu:

> Do KC WKP(b) dotarły informacje, że organa władzy we Lwowie dopuszczają się przegięć [pieriegiby] w stosunku do ludności polskiej, nie okazują pomocy polskim uchodźcom, uciskają język polski, nie przyjmują Polaków do pracy, w wyniku czego Polacy zmuszeni są podawać się za Ukraińców i tym podobnie. Szczególnie nieprawidłowo postępują organy milicji. KC WKP(b) proponuje wam, za waszą osobistą odpowiedzialnością, bezzwłocznie zlikwidować te i podobne

[5] *Hryciuk G.* Polacy we Lwowie 1939–1944. Życie codzienne. Warszawa, 2000. S. 35–44; *Głowacki A.* Sowieci wobec Polaków na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej 1939–1941. Łódź, 1997; *Bonusiak W.* Polityka ludnościowa i ekonomiczna ZSRR na okupowanych ziemiach polskich w latach 1939–1941 („Zachodnia Ukraina" i „Zachodnia Białoruś"). Rzeszów, 2006; *Śleszyński W.* Okupacja sowiecka na Białostocczyźnie 1939–1941. Propaganda i indoktrynacja. Białystok, 2001. S. 377–387.

[6] *Горьков Ю. А.* Готовил ли Сталин упреждающий удар против Гитлера в 1941 г. // ННИ. 1993. № 3. С. 40–45.

tym przegięcia i zastosować środki w celu ustanowienia braterskich stosunków między ukraińskimi i polskimi pracującymi. Radzę wam zwolać niewielkie zebranie najlepszych polskich ludzi, dowiedzieć się od nich o skargach na przegięcia, zapisać te skargi i potem uwzględnić je przy opracowywaniu środków poprawy stosunków z Polakami[7].

Tekst ten napisany w typowo stalinowskiej manierze znanego artykulu „Zawrót glowy od sukcesu", w którym winą za niepowodzenia i nadużycia (w rzeczywistości za wierne realizowanie dotychczasowej, „na obecnym etapie" już nieaktualnej, linii partii) obarczano organa partyjne i administracyjne najniższego szczebla, wyraźnie wskazywal na wyjątkową rolę Lwowa — jako największego skupiska polskiego w ówczesnym ZSRR — w dalszych planach Stalina. Niewątpliwie wymienienie wyłącznie Lwowa bylo tylko figurą retoryczną. Sygnal dotyczyl calego Związku Radzieckiego.

List stal się pretekstem i podstawą do przyjęcia przez Biuro Polityczne KC KP(b)U ściśle tajnej uchwaly KC KP(b)U „O faktach bezprawia, których dopuszczaly się miejscowe organa wladzy we Lwowie". W przyjętej obiegiem uchwale, zgodnie z dość typowym wzorcem tego typu dokumentów partyjnych, w pierwszej części opisano szereg przypadków nadużyć wobec ludności polskiej we Lwowie oraz niektórych rejonach wiejskich obwodu lwowskiego. Zwracano uwagę, ze naduzycia wobec ludności polskiej, niezrozumienie przez szeregowych urzędników „zasad leninowsko-stalinowskiej polityki narodowościowej" bylo dzialaniem na rękę polskim, ukraińskim i zydowskim „nacjonalistom burzuazyjnym" usilującym siać waśń narodowościową. Obszerna uchwala kończyla się zaleceniami KC KP(b)U skierowanymi do lokalnych wladz partyjnych oraz administracyjnych, w których zalecano usunąć „wypaczenia w stosunku do ludności polskiej", pociągnąć winnych do odpowiedzialności karnej i zaznajomić z tą decyzją aktyw partyjny Lwowa oraz innych instancji partyjnych w calej Ukrainie Zachodniej[8].

W nawiązaniu do tej, dokonanej na szczeblu republikańskim, „odgórnej" krytyki 8 sierpnia 1940 r. Biuro Polityczne KC WKP(b) podjęlo uchwalę w sprawie wzmocnienia oddzialywania propagandowego na ludność polską na tzw. Ukrainie Zachodniej. Polegać one mialy przede wszystkim na zwiększeniu nakladu „gadzinowego" „Czerwonego Sztandaru" i znaczącemu zwiększeniu przydzialów papieru na druk literatury, glównie politycznej, w języku polskim[9]. Kilka dni później — 13 sierpnia 1940 r. — propozycje te zostaly zatwierdzone w specjalnej uchwale przez Biuro Polityczne KC KP(b)U[10].

W ślad za tymi odgórnymi wytycznymi lwowski obkom KP(b)U podjąl decyzję w sprawie poprawy efektywności oddzialywania propagandowego na ludność polską w „Czerwonym Sztandarze" oraz lokalnym radiu. W uchwale biura obkomu z 3 września 1940 r. „O pracy lwowskiego obw[odowego] radiokomitetu" wytknięto m.in. brak „audycji literackich i fragmentów z klasycznych oper w języku polskim"[11]. W obszernej uchwale „O pracy obwodowej gazety „Czerwony Sztandar»" z 3 października 1940 r. zarzucono redakcji m. in., że „Czerwony Sztandar" nie publikuje materialów, które odzwierciedlalyby specyfikę zachodnich obwodów i problemy ludności polskiej. W tym celu obkom zalecal, aby:

...wraz z oficjalnymi artykulami na tematy ogólno-polityczne byly publikowane artykuly towarzyszy, którzy znają miejscowe warunki, wyświetlą rewolucyjne tradycje wspólnej walki

[7] *Филиппов С. Г.* Деятельность органов ВКП(б) в западных областях Украины и Белоруссии в 1939–1941 гг. // Репрессии против поляков и польских граждан. М., 1997. С. 55.
[8] ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 16. Д. 20. Л. 92–97 (tekst rosyjski); Л. 98–103 (tekst ukraicski).
[9] Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеряли. Київ, 1995. Т. 1: 1939–1953. С. 101.
[10] ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 6. Д. 585. Л. 114. Uchwaia № 11 z 13. VIII. 1940 r.
[11] ДАЛО. Ф. Р-3. Оп. 1. Д. 9. Л. 52–53.

proletariatu rosyjskiego i polskiego przeciwko caratowi, a także wspólnej walki ukraińskich i polskich pracujących przeciw burżuazji polskiej.

Dziennikarzy „gadzinówki" zobowiązywano do większej dbałości o stronę formalną i językową artykułów oraz „poszerzenia tematyki gazety"[12].

Towarzyszące krytyce dotychczasowego postępowania władz partyjnych i administracyjnych deklaracje oraz decyzje i zalecenia oznaczały w praktyce, jak można sądzić, proklamowanie nowego kursu. Nie była to tylko zmiana akcentów. Expressis verbis stwierdził to sekretarz lwowskiego obkomu Hryszczuk podczas plenum 28-29 sierpnia 1940 r. we Lwowie: „Każdy towarzysz powinien pamiętać, że, gdy jest taka decyzja KC WKP(b), jest zrozumiałe, że musimy w sposób radykalny zmienić swój stosunek do ludności polskiej"[13].

Podobne zmiany zadekretowano również — choć z pewnym opóźnieniem — w „zachodnich obwodach Białorusi". Ich materialnym świadectwem było pojawienie się 1 października 1940 r. pierwszego numeru ogólnorepublikańskiej gazety w języku polskim, wydawanej w Mińsku „Sztandar Wolności". W gronie jej redaktorów i autorów znalazła się pokaźna grupa przedwojennych komunistów polskich — m.in. Paweł Finder, Małgorzata Fornalska, Marceli Nowotko[14]. Trzy tygodnie później 21 października 1940 r. Komitet Centralny KP(b)B wystosował tajne pismo „O niedostatkach w pracy organów partyjnych i państwowych w zachodnich obwodach Białorusi", w którym wytykano błędy popełnione przez niższe instancje partyjne w pracy z ludnością polską. Krytykowano m.in. zakładanie szkół rosyjskich i białoruskich w miejscowościach zamieszkałych wyłącznie przez Polaków, nieuzasadnione zwalnianie Polaków z pracy czy bezmyślne niszczenie dzieł Mickiewicza i Orzeszkowej podczas oczyszczania księgozbiorów bibliotecznych. Pismo kończyło się poleceniem wyeliminowania wszystkich niedociągnięć i działań sprzecznych „z wytycznymi polityki narodowej Lenina-Stalina"[15].

Ważnym sygnałem było osłabienie represji wobec Polaków po czerwcowym masowym wywozie „bieżeńców"[16]. W czerwcu 1940 r. liczba aresztowanych Polaków na tzw. Ukrainie Zachodniej spadła dwukrotnie w porównaniu z poprzednim miesiącem. Co więcej — mimo pewnego zachwiania tej tendencji we wrześniu 1940 r. — liczba aresztowanych Polaków w kolejnych miesiącach 1940 i 1941 r. była kilkakrotnie (nawet dziesięciokrotnie) niższa w porównaniu do jesiennych miesięcy 1939 r. i pierwszej połowy 1940 r.[17] Trudno uznać to zjawisko w ustroju, który potrafił fabrykować nowe kategorie wrogów, za coś innego niż przejaw pewnych wyborów politycznych.

Znamiennym objawem było też dopuszczanie Polaków „do urzędów, stanowisk" w miejsce faworyzowanych dotychczas Ukraińców czy Białorusinów. Nieoczekiwanym krokiem władz radzieckich było przywrócenie np. we Lwowie do pracy bezpośrednio przed rozpoczęciem nowego roku szkolnego nauczycieli-Polaków zredukowanych w czerwcu 1940 r.[18]

[12] Ibid. Л.183 185.

[13] РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 22. Д. 3286. Л. 110.

[14] *Turlejska M.* Prawdy i fikcje. Wrzesień 1939 — grudzień 1941. Warszawa, 1968. S. 488–493; *Śleszyński W.* Op. cit. S. 260, 389 392.

[15] *Śleszyński W.* Op. cit. S. 260–261; *Gnatowski M.* Radzieckie dokumenty o sytuacji społeczno-politycznej i „niedostatkach" w pracy partyjnej i państwowej na północno-wschodnich ziemiach Polski w latach 1939–1940 // Studia Łomżyńskie. 1998. T. IX. S. 178 191.

[16] BOss. ą 16541/II. K. 45; AZHRL. Materiały S. Kota. S. 89. K. 252; AW. MID 91/2. K. 1.

[17] W czerwcu 1940 r. według danych NKWD na tzw. Ukrainie Zachodniej aresztowano 1154 Polaków (w maju — 2255, w kwietniu — 2704) oraz 1253 Ukraińców (w maju — 1149, w kwietniu 985).

[18] AW. MID 91/2. K. 1, 3.

Postanowienia najwyższych wladz partyjnych i republikańskich zaczęly wchodzić od sierpnia stopniowo w życie. Od numeru 278 z 21 sierpnia 1940 r. do 6 stron wzrosla objętość „Czerwonego Sztandaru", język polski nadal pozostal zasadniczym (a na Politechnice czy w Instytucie Medycznym w zasadzie jedynym) językiem wykladowym. Nowe prądy dostrzec można bylo także w tonie propagandy i niektórych oficjalnych wypowiedzi[19]. Dowodem większego liberalizmu, pewnego otwarcia w dziedzinie kultury bylo po ponad 8-miesięcznym okresie milczenia opublikowanie na lamach „Czerwonego Sztandaru" kilku artykulów Boya-Zeleńskiego, pozbawionych elementów doraźnej agitacji politycznej[20].

Kolejnym ważnym sygnalem kierowanym do spoleczeństwa polskiego, będącym swoistą ofertą szerszej wspólpracy byla zapowiedź ukazania się[21], a potem pojawienie się (na początku marca 1941 r.) pierwszego numeru „Nowych Widnokręgów"[22]. Deklaracja programowa redakcji „Nowych Widnokręgów" zawierala ogólnikowe, ale pierwsze tak wyraźne akcenty polityczne:

> Kiedy rozprysnął się w poplochu rząd, kiedy upadl system, kiedy zwalilo się państwo — zostalo przecież coś, co jest wieczyście zywe i nie podlega śmierci.
>
> Jest coś, czego zniszczyć nie można — bo wyroslo z najglębszych podloży, bo ksztaltowalo się wiekami — naród.[...]
>
> Naszym zadaniem jest uratowac i dać to, co bylo i jest u nas najlepszego i najpiękniejszego. Kulturze polskiej, jako części kultury radzieckiej, jej zachowaniu i rozwojowi ma sluzyć nasze pismo[23].

W 1941 r. wladze radzieckie podjęly decyzje o dalszym wzmocnieniu nacisku ideologicznego na ludność polską w tzw. zachodnich obwodach Ukrainy, zwlaszcza we Lwowie. W kwietniu 1941 r. podjęta zostala decyzja o wydawaniu 3 razy w tygodniu gazety komsomolskiej „Mlodziez Stalinowska" oraz miesięcznika dla dzieci „Pionierzy"[24]. Wyraźnie większy byl też plan wydawniczy na rok 1941 i wyzsze naklady książek oraz broszur w języku polskim, które ukazać się mialy w Państwowym Wydawnictwie Mniejszości Narodowych przy RKL USRR[25]. Na Bialorusi kolejnym ważnym sygnalem po pojawieniu się „Sztandaru Wolności" bylo wydawanie w Mińsku od 12 czerwca 1941 r., gazety „Pionier", organu KC Komsomolu Bialorusi, w nakladzie 25 tys. egzemplarzy[26], Wzrosla tez liczba broszur propagandowych, literatury politycznej ale i beletrystyki wydawanej przez utworzony w lutym 1941 r. Oddzial Literatury Polskiej przy Wydawnictwie Państwowym BSRR, kierowany przez L.W.Ordyńskiego[27].

Dowodem glębszego i bardziej dlugofalowego zainteresowania sprawą polską bylo bez wątpienia stanowisko wladz radzieckich w kwestii podręczników szkolnych. W dniach 11 i 12 stycznia 1941 r.

---

[19] Były to artykuły „Od elementarza do historii literatury" zamieszczony w „Czerwonym Sztandarze" z 21. VIII. 1940 (Nr. 278) i „Podręczniki matematyczno-przyrodnicze" opublikowany 7. IX. 1940, w Nr 293 „Czerwonego Sztandaru". Sm.: Cz. Szt. 13. IX .1940. Nr 298 (zachowana pisownia oryginału).

[20] Cz.Szt. 17. VIII. 1940. Nr 275; Ibid. 20. VIII. 1940. Nr 277; Ibid. 25. VIII. 1940. Nr 282.

[21] Cz. Szt. 18. X. 1940. Nr 328. — Się pojawiła notatka, zatytułowana „Polskie pismo literackie", mówiąca o kończeniu prac nad uruchomieniem „miesięcznika społeczno-politycznego i literacko-artystycznego „Nowe Horyzonty" — organu Związku Pisarzy Radzieckich". Deklarowane jesienią 1940 r. zadania nowego pisma były jeszcze dość ograniczone. Miało ono sobie stawiać za cel „wychowanie młodych kadrów polskich pisarzy radzieckich, stworzenie mocnej więzi między kwitnącą literaturą Związku Radzieckiego a pisarzami wyzwolonych obwodów, otworzenie swych łamów dla tych utworów, w których wysoki poziom artystyczny łączy się z wolą służenia wielkiemu dziełu budownictwa kultury socjalistycznej".

[22] Ibid. 30. I. 1941. Nr 24; Ibid. 9. III. 1941. Nr 57.

[23] Nowe Widnokrкgi. 1941. Nr 1.

[24] ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 6. Д. 645. Л. 11–12, 24; Cz. Szt. 19. VI. 1941. Nr 142. — Miesięcznik dla dzieci pod redakcją Z. S. Charszewskiej miał się pierwotnie nazywać: 'Zmiana Stalinowska'.

[25] Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. Р-2. Оп. 7. Д. 435. Л. 12–21.

[26] *Śleszyński W.* Op. cit. S. 392–393.

[27] Ibid. S. 404–407.

odbyła się we Lwowie «narada w sprawie podręczników szkolnych» do nauczania literatury w szkołach z polskim językiem wykładowym[28].

Te dalekosiężne zamierzenia związane z rozbudową szkolnictwa polskiego i wzmocnienia kontroli nad treściami przez nie upowszechnianymi potwierdzone zostały przez decyzje zapadłe w ostatnich tygodniach przed wybuchem wojny niemiecko-radzieckiej. Na wiosnę (w kwietniu i czerwcu 1941 r.) zapadły decyzje o stworzeniu dodatkowych wydziałów w kilku uczelniach Lwowa, Łucka, Równego oraz „Białorusi Zachodniej" przygotowujących nauczycieli do szkół polskich w całym zakresie szkoły średniej[29].

Uwiarygodnieniu nowej polityki służyły także, często praktykowane w rzeczywistości radzieckiej, zmiany personalne, które pozwalały złożyć odpowiedzialność za „błędy i wypaczenia" na odwołane osoby. Na Uniwersytecie lwowskim antypolsko nastawionego Marczenkę zastąpił bardziej elastyczny Byczenko. Usunięty także został dyrektor (rektor) Lwowskiego Instytutu Weterynaryjnego Iwana Czynczenko, oskarżony o sprzyjanie nacjonalizmowi ukraińskiemu[30].

Określoną rolę w pozyskiwaniu, zdobywaniu sympatii i zaufania niektórych środowisk polskich odgrywać miały pewne gesty nieoficjalne, np. wypowiedzi prominentnych urzędników czy funkcjonariuszy radzieckich, które można było traktować jako dodatkową wykładnię intencji władz. Trudno przypuszczać, by w rzeczywistości radzieckiej mogły być one jedynie dowodem nieostrożności lub braku rozwagi przedstawicieli władz okupacyjnych. Pojednawcze wypowiedzi pod adresem Polaków padły m.in. z ust rektora Uniwersytetu Lwowskiego Byczenki, który podczas uroczystości z okazji rocznicy rewolucji październikowej miał powiedzieć zebranym pracownikom Polakom: „Naród polski <...> to naród romantyków. Władza polska była jednak dla tego narodu macochą, władza radziecka chce być matką"[31]. Określone nadzieje i oczekiwania budził także powrót kilku rodzin z zesłania w Kazachstanie jesienią 1940 r.[32]

Wprowadzanie w życie nowego kursu wobec ludności polskiej zaowocowało złagodzeniem stanowiska wobec byłych członków KPP. Niewątpliwie za uprzednią zgodą naczelnych władz WKP(b) Biuro Polityczne KC KP(b)U 2 listopada 1940 r. przyjęło ściśle tajną uchwałę „O faktach niewłaściwego stosunku do byłych członków KP Polski", w której wyrażono zgodę na szersze wykorzystanie ich „w aktywnej pracy społecznej" i wysuwanie ich „do pracy gospodarczej i radzieckiej"[33]. W ślad za tym podjęto decyzję o przyjęciu do WKP(b) komunistów polskich. Jednak jako pierwsza tego zaszczytu dostąpić miała Wanda Wasilewska, dopiero kilka miesięcy później zgodę uzyskała grupa byłych działaczy KPP[34]. Świadectwem bardziej dalekosiężnych planów było też powoływanie od jesieni 1940 r. niektórych polskich komunistów do Szkoły Politycznej Kominternu mieszczącej się w Nagornoje, m.in. Bolesława Mołojca, Anastazego Kowalczyka, Romana Śliwę, Marcelego Nowotkę czy Lucjana Partyńskiego[35].

---

[28] Cz. Szt. 8. I. 1941. Nr. 6; Ibid. 12. I. 1941. Nr. 10; Ibid. 14. I. 1941. Nr. 11; *Rogowski J.* W czerwonym Lwowie. Wspomnienia z czasów wojny i okupacji 1939–1941 // BOss. Nr. 16709/II. K. 232.

[29] ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 6. Д. 645. Л. 39; д. 649. Л. 18, 69.

[30] *Ковалюк В. Р.* Культурологічні та духовні аспекти «радянізації» Західної України (вересень 1939 р. червень 1941 р.) // УІЖ. 1993. № 2 3. С. 15.

[31] *Rogowski J.* Op. cit. K. 200.

[32] AZHRL. Materiały S. Kota. S. 89. K. 233. Do połowy listopada 1940 r. do Lwowa miało powrócić z Kazachstanu 7 rodzin deportowanych w kwietniu 1940 r.

[33] ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 16. Д. 20. Л. 173.

[34] ДАЛО. Ф. Р-3. Оп. 1. Д. 19. Л. 17, 74; Д. 21. Л. 25; ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 6. Д. 589. Л. 65–66; Д. 645. Л. 30–33, 51–53; Д. 649. Л. 21–28.

[35] *Nazarewicz R.* Od KPP do PPR (1938–1942). Kryzys polskiego ruchu komunistycznego w świetle dokumentów Międzynarodówki Komunistycznej // Tragedia Komunistycznej Partii Polski / Red. J. Maciszewski. Warszawa, 1989. S. 178–180.

Jednym z najbardziej kontrowersyjnych i niejasnych wydarzeń późnego lata 1940 r., które wiązano powszechnie z coraz wyraźniej zaznaczającą się zmianą w postępowaniu władz radzieckich wobec ludności polskiej, był pięciodniowy wyjazd kilkunastu profesorów wyzszych uczelni lwowskich do Moskwy na początku września 1940 r. Polscy profesorowie byli gośćmi Wszechzwiązkowego Komitetu ds. Nauki. Oficjalny pretekst wizyty — zapoznanie się z radzieckimi, stołecznymi instytucjami naukowymi — nie dla wszystkich był przekonywający. Przypisywano jej powszechnie pozanaukowy charakter. Świadczyć o tym mógł nagły, wręcz alarmowy, tryb jej przeprowadzenia i na poły przymusowy charakter. Na, w duzym stopniu, propagandowy charakter tej wizyty wskazywało opublikowanie 27 września 1940 r. na łamach „Czerwonego Sztandaru" entuzjastycznych w tonie relacji profesorów z pobytu w stolicy ZSRR[36].

Przypuszczenia dotyczące politycznych celów „wycieczki" związane były przede wszystkim z faktem, iz w Moskwie przebywał również były premier Rzeczypospolitej Kazimierz Bartel. Jednak zamieszczenie wypowiedzi Bartla w „Czerwonym Sztandarze" wraz z tekstami innych uczestników wyjazdu we wrześniu 1940 r. było o tyle mylące, iz Bartel w Moskwie bawił wcześniej (w lipcu 1940 r.?). Juz wówczas przez Lwów przetoczyła się fala pogłosek dotyczących złozonej jakoby przez stronę radziecką Bartlowi propozycji sformowania proradzieckiego rządu polskiego. Pogłoski te były na tyle uporczywe, ze ich echa dotarły az do niemieckich władz bezpieczeństwa[37].

Zupełnie wyjątkową rolę w radzieckiej oprawie propagandowej „nowego kursu" wobec ludności polskiej odegrały uroczystości ku czci 85 rocznicy śmierci Adama Mickiewicza Postać Mickiewicza, jako jedna z nielicznych, od początku była w rzeczywistości radzieckiej „persona grata". Był on przedstawiany jako symbol nie tylko postępowej, rewolucyjnej myśli, ale takze przyjaźni między narodami słowiańskimi, będąc bez mała ucieleśnieniem internacjonalizmu. W zmienionych od lata 1940 r. warunkach politycznych postac Mickiewicza jawiła się jako szczególnie predystynowana do odegrania głównej roli w procesie pojednania Polaków z władzą radziecką. Pretekstu do zorganizowania imprezy propagandowo-politycznej na niespotykaną dotąd skalę dostarczyła 85 rocznica śmierci Adama Mickiewicza przypadająca w listopadzie 1940 r. Myśl o jej wykorzystaniu pojawiła się bardzo wcześnie, w grudniu 1939 r. Inicjatorem przygotowania we lwowskim „Ossolineum" specjalnej wystawy poświęconej poecie był zapewne Jerzy Borejsza. Decyzja o nadaniu obchodom mickiewiczowskim na całym obszarze kresów wschodnich, a nawet w Moskwie (choć tu w wymiarze symbolicznym) szczególnie uroczystej oprawy, zapaść musiała przypuszczalnie na najwyższym szczeblu władz związkowych (Biuro Polityczne KC WKP(b)?) w sierpniu 1940 r. Świadczyć o tym mogła notatka opublikowana w „Czerwonym Sztandarze" w dniu 28 sierpnia 1940 r. „Przed rocznicą mickiewiczowską". W dwa dni później poinformowano o ukonstytuowaniu się „Komisji jubileuszowej dla uczczenia 85 rocznicy śmierci A. Mickiewicza", na czele której stanął Tadeusz Boy-Żeleński jako przewodniczący. Rangę polityczną obchodów

[36] Cz. Szt. 5. IX. 1940. Nr. 291; Ibid. 27. IX. 1940. Nr. 310. — W obszernym dwukolumnowym materiale zatytułowanym „Radziecki naukowiec otoczony jest szczególną opieką państwa i narodu" zamieszczono wypowiedzi profesorów: Minkiewicza, Nowickiego, Bartla, Kulczyńskiego, Cieszyńskiego, Ochęduszki, Pilata, Rosłońskiego i Boya-Zeleńskiego. O kulisach pojawienia się tych tekstów wspomina jedno ze sprawozdań BiP z lutego 1942 r.: „Od jednego z uczestników tej podróży, rektora Kulczyńskiego, zaządano, aby napisał artykuł sprawozdawczy do <...> „Czerwonego Sztandaru". Kulczyński początkowo odmówił, napisał artykuł wtedy dopiero, gdy otrzymał solenną obietnicę, iz tekst jego nie dozna zadnej zmiany. Pomimo to jednak tekst, jakkolwiek nieznacznie, zmieniono w kilku punktach, w ten sposób by bardziej anizeli zrobił to autor artykułu uwypuklić zasługi ZSSR w rozwoju nauk, uniwersytetów i instytucji naukowych w Rosji". — Dział Rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego. Sygn. akc. 3308 a. K. 17.

[37] [*Bartlowa M.*] Pamiętnik Marii Bartlowej // ZH. 1987. Nr 81. S. 58; Dziennik prof. Eugeniusza Rybki... Zeszyt XXVI. Zapis z 29. VII. 1940; Kaźń profesorów lwowskich lipiec 1941. Studia oraz relacje i dokumenty zebrane i opracowane przez Z. Alberta. Wrocław, 1989. S. 200–201.

podkreślał fakt, że również w Moskwie powstał komitet dla uczczenia pamięci A. Mickiewicza, na czele którego stanął przewodniczący Związku Pisarzy Radzieckich Aleksiej Fadiejew. Zarząd Związku Pisarzy podjął ponadto uchwałę o zorganizowaniu 26 listopada w Moskwie w Sali Kolumnowej Domu Związków Zawodowych wieczoru poświęconego pamięci Adama Mickiewicza[38].

Główne uroczystości mickiewiczowskie odbyły się we Lwowie w dniach 25 i 26 listopada 1940 r.. Najważniejszym punktem obchodów był wieczór w Teatrze Opery i Baletu. Uczestniczyli w nim wszyscy miejscowi notable partyjni z sekretarzem obkomu Hryszczukiem na czele[39].

Uroczystości mickiewiczowskie miały — jak zresztą zauważali to już współcześni — przesłanie polityczno-propagandowe. Nie chodziło bynajmniej o włączenie Mickiewicza do radzieckiego panteonu poetów-rewolucjonistów, prekursorów bolszewizmu. Obchodom tym towarzyszyły znacznie dalej idące zamysły. Świadczyć o tym mógł, nieprzypadkowo przecież wzniesiony podczas uroczystej akademii w Teatrze Wielkim przez Lwa Nikulina okrzyk: „nieśmiertelny jest Mickiewicz, nieśmiertelny jest naród polski", co zresztą przytoczono w relacji „gadzinowego" „Czerwonego Sztandaru"[40].

Zmianom, których przejawy były widoczne i powszechnie komentowane w środowisku polskim, ale także zauważane i sygnalizowane w niemieckich raportach dyplomatycznych, towarzyszyły przygotowania prowadzone w ścisłej tajemnicy, znane niewielkiej zaledwie grupie ludzi. Już od jesieni 1940 r. trwały próby znalezienia wśród przebywających w niewoli lub aresztowanych oficerów (także wysokiego szczebla) chętnych do wzięcia udziału w formowaniu jednostki polskiej (w sile dywizji) przygotowywanej na wypadek wojny z Niemcami[41]. W styczniu 1941 r. zapadła decyzja o rozpoczęciu na wiosnę 1941 r. szkolenia 50 Polaków w Szkole Wyższej NKWD jako przyszłych pracowników operacyjnych[42]. Poczynania te, jak się wydaje, zostały zintensyfikowane na początku czerwca 1941 r. gdy zapadła decyzja o formowaniu na bazie 238 dywizji strzeleckiej związku taktycznego złożonego z Polaków, dowodzonego przez oficerów polskiego pochodzenia[43]. O motywach i kierunku przygotowań radzieckich świadczyć mogą też chęć wykorzystywania kontrolowanej przez radziecki aparat bezpieczeństwa siatki ZWZ np. we

[38] Wskazuje na to brak jakichkolwiek śladów w sprawie obchodów mickiewiczowskich w materiałach Biura Politycznego KC KP(b)U, choć podejmowało ono decyzję np. o utworzeniu komitetu ds. jubileuszu 85 rocznicy urodzin I. Franko (ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 6. Д. 578. Л. 151). Być może decyzja o uroczystych obchodach 85 rocznicy śmierci poety zapadła jednak wcześniej, gdyż już w maju 1940 r. M. S. Żywow na łamach „Litieraturnoj Gaziety" informował o lwowskich przygotowaniach do jubileuszu (Cz. Szt. 28. VIII. 1940. Nr 284; Ibid. 30. VIII. 1940. Nr 286; Ibid. 24. X. 1940. Nr 333). O randze obchodów mickiewiczowskich w Moskwie świadczyć może fakt, iż decyzję o przeprowadzeniu przez Związek Pisarzy Radzieckich rocznicowej imprezy w Moskwie w reprezentacyjnej, służącej m.in. za salę rozpraw podczas wielkich procesów pokazowych, Sali Kolumnowej Domu Związków Zawodowych zatwierdziło Biuro Polityczne KC WKP(b) w dniu 26. X. 1940 r. (*Głowacki A.* Op. cit. S. 612–613).

[39] Cz. Szt. 27. XI. 1940. Nr 360; Ibid. 24. XI. 1940. Nr 358; Ibid. 26. XI. 1940. Nr 359.

[40] Ibid. 26. XI. 1940. Nr 359.

[41] Z archiwów sowieckich. Warszawa, 1992. T. 1: Polscy jeńcy wojenni w ZSSR 1939–1941 / Red. W. Materski. S. 40–49.

[42] Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне. Сборник документов. М., 1995. Т. 1: Накануне. Кн. 2 (1 января – 21 июня 1941 г.). С. 4–5.

[43] Z archiwów sowieckich. T. 1. S. 74–75; *Sokołow B.* Polska w planach Stalina // Arcana. 1999. Nr 4 (28). S. 43–45, 49. — Zwracać uwagę może — podkreślony np. przez B. Sokołowa fakt podobieństwa zamysłów formowania dywizji składającej się z Polaków (pierwotnie jako związku taktycznego Armii Czerwonej) do formowania I Korpusu Fińskiej Armii Ludowej, który przekształcił się ze 106 Specjalnego Korpusu Strzeleckiego Armii Czerwonej organizowanego od 26 października 1939 r. Warto zauważyć, że w strukturach Armii Czerwonej istniały formalnie jednostki narodowe — tzw. terytorialne Korpusy Strzeleckie stacjonujące na terenie republik bałtyckich, składające się z żołnierzy i części oficerów dawnych armii narodowych.

Lwowie do działań antyniemieckich[44]. Potwierdzeniem tego miały być oferty składane przez aresztowanych działaczy podziemia polskiego pod adresem NKWD (będące być może efektem sugestii śledczych), relacje o bliżej niesprecyzowanych rozmowach prof. A. Halbana we Lwowie z czynnikami radzieckimi[45].

Gesty i pewne zelżenie polityki były jednak tylko jedną stroną oferty radzieckiej. Drugi biegun polityki władz okupacyjnych pozostawał niezmienny — zakrojone na szeroką skalę aresztowania członków polskich struktur konspiracyjnych na Litwie i Białostocczyźnie trwały do czerwca 1941. Wybuch wojny poprzedziła kolejna deportacja rodzin aresztowanych z terenów tzw. Zachodniej Białorusi, wśród których przeważali Polacy. Wyroki wydawane w procesach przeciwko członkom podziemia polskiego w II połowie 1940 r. i pierwszych miesiącach 1941 r. nie wyróżniały się nadmierną łagodnością. O braku zaufania i uznawaniu Polaków wciąż za element — nawet nie podejrzany — ale wyjątkowo wrogi świadczyć mogą nie tylko losy polskich więźniów przetrzymywanych w aresztach i więzieniach Litwy, tzw. Zachodniej Białorusi i Ukrainy, mordowanych na rozkaz NKWD w ostatnich dniach czerwca 1941 r. podobnie jak ich białoruscy, litewscy czy ukraińscy współtowarzysze z celi, ale także pierwsze zarządzenia z 22 czerwca 1941 r. dotyczące wzmożenia reżimu wobec „kontrrewolucjonistów, bandytów, recydywistów" oraz „polskich kontyngentów, Niemców i obywateli innych państw" w więzieniach, obozach i koloniach poprawczych, a także zesłańców — „aktywnie przejawiających siebie osadników, specprzesiedleńców z zachodnich obwodów Ukrainy i Białorusi, a także uciekinierów z terytorium byłego polskiego państwa, zajętego przez Niemcy"[46].

Polityka radziecka wobec Polaków do wiosny 1940 r. na okupowanych ziemiach II Rzeczypospolitej opierała się na przeświadczeniu o możliwości utrzymania relatywnie długiego okresu kooperacji niemiecko-radzieckiej. Od czerwca 1940 r. nadal można mówić o polityce wobec Polaków jako funkcji stosunków radziecko-niemieckich. Zmieniły się jednak wyraźnie oceny i przewidywania kierownictwa radzieckiego. Starcie III Rzeszy z ZSRR jawiło się jako perspektywa coraz bliższa i bardziej realna. W rozgrywce tej sprawa polska nabierała coraz większego znaczenia. Bardziej elastyczny i pragmatyczny Stalina dostrzegał potrzebę jeśli nie pozyskania, to przynajmniej zneutralizowania ludności polskiej na wypadek wojny radziecko-niemieckiej. „Nowy kurs" mógł być formą generalnej repetycji przed tworzeniem „Polskiej Republiki Rad" na wypadek uprzedzającego „marszu wyzwoleńczego" Armii Czerwonej na zachód.

[44] Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945. Szczecin, 1989. T. 2: Czerwiec 1941 – kwiecień 1943. S. 66; *Węgierski J.* Lwów pod okupacją sowiecką 1939–1941. Warszawa, 1991. S. 259–260. Zob. tez opinię R. Wnuka. — *Wnuk R.* „Za pierwszego Sowieta" Polska konspiracja na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej (wrzesień 1939 — czerwiec 1941). Warszawa, 2007. S. 374–375.

[45] Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945. T. 2. S. 79–80; Polskie podziemie na terenach Zachodniej Ukrainy i Zachodniej Białorusi w latach 1939–1941. Warszawa; Moskwa, 2001. S. 273–281, 399, 1340–1345.

[46] Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне: Сборник документов. М., 2000. Т. 2: Начало. Кн. 1 (22 июня – 31 августа 1941 г.). С. 59.

Summary

Soviet politics towards Polish people on occupied land of the II Polish Commonwealth from Autumn 1939 until Spring 1940 was based on the belief of possibility to keep relatively long period of Soviet-German cooperation. Thus Anti-Polish action towards Polish minority which has been visible in Soviet interior politics since the beginning of thirties of the XX century also had some influence on it. Polish people were being victimized, their property was nationalized, economical changes lowered their financial status, education and cultural life was formally ukrainized and bialoruthenized, Polish schools, cultural and educational institutions were being liquidated. The feeling of national pressure had increased. Since the beginning of June 1940 politics towards Poles still remained the factor of Soviet-German relationship. But opinion and foreseeing of Soviet executive had changed. Confrontation between Soviet Union and the Third Reich had been closer and more real. In this play Polish affair became more important. Stalin noticed the need to gain or at least neutralize Polish people in case of Soviet-German war. Repressions towards Polish people have been softened, possibilities of cultural development in Polish language have increased, representatives of Polish educational elite have been encouraged into cooperation and in 1941 there have approached projects of creating a Polish division within the Red Army. "New course" could have been a form of general repetition before creating a "Council of Polish Republic" just in case of the "freedom march" on West of the Red Army.